

ÚVOD

„Lidské dějiny jsou (...) nekonečným dialogem bytostí, společností a společností, civilizací a kultur. (...) Dialog v širokém slova smyslu, tedy jako konfrontace, byl hlavním hybatelem všech historických změn a (...) nutně předpokládá vítěze a poražené, ty, co svůj spor prohráli, a ty, co jej vyhráli – právě prostřednictvím navázaného dialogu.“¹

„Největší vzdálenosti, která nejvíce brání komunikaci a porozumění, možná není vzdálenost mezi zeměmi, nýbrž mezi epochami. A přece existují metafory, přirovnání, formy, které přetrvávají, které k nám doléhají přes tisíciletí a stále nám něco říkají.“²

Mezi nejstaršími slovesnými artefakty se vyskytuje staroegyptský text ojedinělých kvalit, *Dialog zoufalce a jeho duše*,³ který je recepčně působivý jak svou výrazovou

1 POSPÍŠIL, I. [b] Literární komparatistika, areálová/kulturní studia, teorie literárních dějin a problém hodnoty v současné literárněvědné praxi. *Opera Slavica*. 2009, 19, 1, s. 24.

2 GUILLÉN, C. Mezi jednotou a růzností: úvod do srovnávací literární vědy. 1. vyd.; Praha: Triáda, 2008.

3 S touto variantou českého překladu názvu se setkáváme v ŽABOVĚ výboru *Zpěvy Nilu: výbor z lyriky starého Egypta*. ŽÁBA, Z. *Zpěvy Nilu: výbor z lyriky starého Egypta*. Malá knižnice Orientu; sv. 11; Přel. Z. ŽÁBA, přebásnila V. KUBÍČKOVÁ; Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957, s. 7–13. Této varianty bude užíváno v celé publikaci. V dalších českých překladech tohoto díla se setkáváme s variantami *Staroegyptská rozmluva člověka odhodlávajícího se k sebevraždě s jeho duší* (LEXA, F. *Staroegyptská rozmluva člověka odhodlávajícího se k sebevraždě s jeho duší*. Topičův sborník literární a umělecký; 9; Praha: Nakladatel F. Topič, 1922, s. 357–371; LEXA, F. *Beletristická literatura staroegyptská*. Kladno: J. Šnajdr, 1923, s. 153–161); *Konec muže zklamaného životem* (LEXA, F. *Výbor ze starší literatury egyptské*. Praha: Šolc a Šimáček, 1947, s. 68–75), *Staroegyptský Rozhovor muže s jeho duší* (VACHALA, B. *Staroegyptský Rozhovor muže s jeho duší*. *Nový Orient*. 1982, 37, s. 281–283.), *Rozhovor muže s vlastní duší* (VACHALA, B. *Moudrost starého Egypta*. Praha: Knižní podnikatelský klub, 1992, s. 85–91; VERNER, M.; BAREŠ, L.; VACHALA, B. *Encyklopedie starověkého Egypta*. 1. vyd.; Praha: Libri, 2007, s. 409–410).

formou, tak tematickým zaměřením (spojení dialogických pasáží s lyrickými básněmi, forma literárního sporu, filozofická závažnost textu, otázka smyslu lidské existence).

Dialog zoufalce a jeho duše bývá některými badateli považován za text „mimořádný“ (BURKARD – THISSEN, 2007, s. 158),⁴ za „vrcholné literární dílo starověkého světa“ (DAVID, 2006, s. 149),⁵ za „mistrovské dílo starověké egyptské literatury“ (ALLEN, 2011)⁶ apod. Jedinečnost díla tkví ve šťastné volbě uměleckých prostředků, souvisejících s antropologickou konstantou, s obecnými principy lidství: s dialogičností, s hádkou, s rozpolceností lidské duše (já a „něco ve mně“), s návaly životního pesimismu, s úvahami o smyslu života a s myšlenkami na sebevraždu. Fascinace tímto jedinečným textem a proud otázek a úvah týkajících se možných analogií s díly vzniklými ve zcela jiných a o mnoho pozdějších údobích historicko-literárního vývoje, s texty „které se objevily v průběhu staletí na určitých místech a v určitých jazycích“ (GUILLÉN, 2008, s. 27) a jejichž vznik od sebe může dělit i několik tisíciletí, se stala motivací pro vznik této publikace.

Díky své recepční působivosti je zde *Dialog zoufalce a jeho duše* chápán jako prototypický textový model, na jehož základě je určována míra shody s podobnými dialogickými texty vzniklými zejména v nejstarších světových literaturách a v literaturách středoevropského areálu.

Nehledě na fascinaci *Dialogem zoufalce a jeho duše* bylo třeba učinit konečné rozhodnutí, zda bude moci být jeho český převod použit jako text prototypický.⁷ Otázka relevance práce s překladovým materiálem se několikrát stala předmětem rozpravy, při níž literární vědci shodně konstatovali neřešitelnost tohoto meto-

4 BURKARD, G.; THISSEN, H. J. *Einführung in die altägyptische Literaturgeschichte. Altes und Mittleres Reich. Einführungen und Quellentexte zur Ägyptologie*. 2. Auflage; Berlin–Münster: LIT Verlag, 2007.

5 DAVID, A. R. *Náboženství a magie starověkého Egypta*. 1. vyd.; Praha: BB/art, 2006.

6 Toto označení je součástí podtitulu publikace: ALLEN, J. P. *The debate between a Man and his Soul: a Masterpiece of Ancient Egyptian Literature*. Leiden–Boston: Brill, 2011.

7 Přípustnost volby takto „problematického“ textu jako prototypu byla v únoru 2011 během výzkumného pobytu na Univerzitě Justus-Liebig (Gießen) konzultována s německou literární historičkou, prof. COROU DIETL, která zde působí na Ústavu germanistiky. V rámci této odborné konzultace byla nastíněna možnost zvolení jiného prototypického textu, biblické *Knihy Jobovy*, která – jak bude později ukázáno – s *Dialogem zoufalce a jeho duše* vykazuje významné výstavbové, tematické i stylisticko-poetologické paralely. Následný příklon k tomuto postupu a přepracování původní koncepce sice znamenal větší jistotu ve smyslu práce s mnohokrát přeloženým a všeobecně známým literárním pramenem, podstata problému zkoumání překladového textu však vyřešena nebyla. Zároveň touto radikální změnou v metodologii došlo k posunu původního výzkumného záměru, neboť právě vědomí práce s jedním z nejstarších literárních pramenů pojednávajícím o smyslu lidské existence v případě *Dialogu zoufalce a jeho duše* a záměr srovnávání literárních prostředků, u nichž zcela chybí znalosti o autorovi a podmínkách vzniku textu s texty, u kterých znalosti o autorovi a o mimoliterárních faktorech nabývají konkrétnějších obrysů, bylo chápáno jako hlavní přínos této publikace. S cílem nastínění vývojové linie existenciálně zaměřených dialogických textů od dob nejstarších byl učiněn návrat k původní koncepci a *Dialog zoufalce a jeho duše* se stal operním bodem pro veškeré komparativní analýzy do této knihy zahrnuté.

dologického problému. Na jedné straně jde v případě staroegyptské literatury o cenná díla, jež při takovémto výzkumu nelze opomíjet, na straně druhé není dodržena filologická maxima v podobě práce s původní jazykovou verzí textu. Otázka práce s překladem, s „nejčastějším prostředníkem mezi jednotlivými literaturami“ (HRABÁK, 1976, s. 116),⁸ se stala klíčovým metodologickým problémem, neboť zejména s ohledem na hodnocení stylisticko-poetologických prostředků můžeme pouze porovnávat jednotlivé verze překladů a vyhodnocovat je na základě sekundární literatury. Narážíme zde na příznačný (a často zmiňovaný) problém literární komparatistiky, na otázku jazykové bariéry při využití textů, u nichž nelze v rámci literárněkomparatistického zkoumání trvat na dodržení filologické maximy. S ohledem na zachování odbornosti publikace při stanovování komparativních kritérií u *Dialogu zoufalce a jeho duše* bylo důsledně přihlíženo k přítomnosti sledovaného jevu ve všech použitých překladech tohoto díla. Analýza minuciózních stylisticko-poetologických prostředků byla dopředu vyloučena, neboť:

„Tlak jazykovej štruktúry originalu na preklad býva väčší na nižších rovinách (fonematickej, morfematickej, lexikálnej, syntaktickej) a slabne smerom k vyšším rovinám textu. Keďže téma v preklade nepodlieha zásadným zmenám, dá sa očakávať, že tento tlak bude relatívne najmenší na tematickej rovine.“ (POPOVIČ, 1975, s. 101)

Nejde však jen o aspekt práce s překladem, vyvstává před námi i obecný hermeneutický problém neznalosti recipientské konkretizace u textů vzniklých v dřívějších dobách, v dobách mimo naši aktuální životní zkušenost,⁹ neboť „hermeneutika, se svým pojetím kultury a celého lidského sociálního života vůbec jako komplexního, multiinterpretativního jevu“, zdůrazňuje nehotovost a problematičnost významu a rozumění“ (BÍNA, 2009, s. 102).¹⁰ V rámci této publikace tudíž vycházíme z toho, že:

„Cizojazyčnost představuje jen vystupňovaný případ hermeneutické obtíže, tj. cizosti a jejího překonání. Po pravdě jsou v též jednoznačně určeném smyslu cizí všechny ‚předměty‘, jimiž se zabývá tradiční hermeneutika. Napodobovací úloha překladatele není snad kvantitativně, nýbrž jen stupňovitě odlišná od všeobecné hermeneutické úlohy, kterou klade každý text.“ (GADAMER, 1970, s. 28)¹¹

8 HRABÁK, J. *Literární komparatistika*. 1. vyd.; Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1976.

9 K formulování tzv. funkčně historického přístupu (zkoumání různého pojetí literárního díla v toku času) srov. např. OS'MAKOV, V. N. Ed. *Literaturnyje proizvedenija v dviženii epoch*. Moskva: Nauka, 1979.; OS'MAKOV, V. N. Ed. *Russkaja literatura v istoiko-funkcionalnom osvješčeni*. Moskva: Nauka, 1979.

10 BÍNA, D. *Literární komunikace v multimediální době*. České Budějovice: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, 2009.

11 GADAMER, H.-G. Řeč jako médium hermeneutické zkušenosti. In SKOUMAL, A. Ed. *Překlad literárního díla: sborník současných zahraničních studií*. 1. vyd.; Praha: Odeon, 1970.

„Texty můžeme chápat jen tehdy, popíšeme-li jejich místo v životě nějakého jazykového a činnostního společenství, např. nějaké obce.“ (SCHAEFFLER, 2003, s. 107)¹²

„Je třeba odlišovat objektivní skutečnost od skutečnosti díla, fakt životní od faktu uměleckého: jiný byl Řím Caesarův a jiný je Řím Shakespearův. Součástí uměleckého díla je nikoliv skutečnost objektivní, ale autorova interpretace skutečnosti, a tu se také snaží vystihnout překladatel.“ (LEVÝ, 1998, s. 46)¹³

S obdobným problémem se setkáváme například i v oblasti vnímání hudby – jde o problematičnost konceptu tzv. autentické interpretace tzv. staré hudby (např. Bach). Vnímání zvuků – byť je jejich technické provedení stejné jako kdysi (stejně nástroje ze stejného materiálu apod.) – je v každé době jiné, neboť se mění okruh životní zkušenosti a s ním i estetické myšlení (neschopnost úplné koncentrace na jemné zvuky, možnost opakovatelnosti hudebního prožitku díky audiovizuálním nosičům apod.). Pokud bychom literárněkomparatistické zkoumání omezili pouze na práci s originálními texty, došlo by k významnému omezení možnosti poznání meziliterární výměny hodnot a meziliterární komunikace. Proto je třeba rozetnout tento gordický uzel a přiklonit se k následující myšlence:

„Překlad možno definovať ako špecifický kód, ktorého takmer vylučná funkčnosť spočíva v tom, že umožňuje mnohostrannú medziliterárnu výmenu hodnôt, medziliterárnu komunikáciu. Bez tohto komunikátu by nebolo možné uvažovať o medziliterárnom procese v plnom význame tohoto slova, preto polylingvismus alebo aspoň bilingvismus konzumenta slovesného umenia je doteraz preda len skôr výnimočným, ako zákonitým javom.“ (ĎURIŠIN, 1976, s. 34–35)¹⁴

Abychom mohli zvolit adekvátní způsob literárněkomparatistického náhledu, je v první části publikace¹⁵ vymezen okruh zkoumaného problému, zasazený do teoretického aparátu literární komparatistiky. Pozornost je věnována zejména genetickému a typologickému přístupu ve vztahu ke staroegyptskému *Dialogu zoufalce a jeho duše* a předpokladu výskytu kompozičně, stylisticky a sémanticky příbuzných artefaktů v různých pozdějších historických obdobích.

Druhý oddíl publikace je zaměřen na představení staroegyptského *Dialogu zoufalce a jeho duše*, pojednáno je o dataci díla, o dějinném a literárním kontextu

12 SCHAEFFLER, R. *Filosofie náboženství*. Vyd. 1.; Praha: Academia, 2003.

13 LEVÝ, J. *Umění překladu*. 3. upr. a rozš. vyd.; Praha: Ivo Železný, 1998.

14 ĎURIŠIN, D. *O literárních vztáchoch: sloh, druh, preklad*. 1. vyd.; Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1976.

15 Současná podoba textu vychází ze stejnojmenné disertační práce, která byla v roce 2013 obhájena na Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

a o interpretačních rámcích. Pozornost je dále věnována žánrovému vymezení *Dialogu zoufalce a jeho duše* a následnému stanovení komparativních kritérií.

Část třetí je věnována teoretickému vymezení textů, spadajících do okruhu tzv. *Hiob-Literatur*. V rámci tohoto oddílu je *Dialog zoufalce a jeho duše* komparován s *Knihou Jobovou* a s vybranými díly mezopotámskými.

Třetí oddíl pokračuje komparací *Dialogu zoufalce a jeho duše* se středověkými literárními spory, vzniklými zejména ve středoevropském areálu. Nastíněna je také možnost rozšiřování vymezené skupiny literárních děl o paralely, které vykazují shody pouze v dílčích oblastech. Tyto texty zde nazýváme *komunikáty na periferii tvaru*.

V závěru publikace je souhrnně pojednáno o příčinách vzniku a o produktivitě existenciálních dialogických literárních sporů v různých obdobích historicko-literárního vývoje.

Smyslem a současně cílem této publikace je vymezení komparativního jádra, skupiny textů, které budou vykazovat shody v rovině výstavbové, sémantické a stylisticko-poetologické, do níž bude možno přidávat díla další. Vytvoření takového průniku děl vzájemně si podobných může napomoci k rozšíření nadnárodního textového vzorce a k vytvoření modelu literárního interkulturního dialogu, aplikovatelného i na díla vzniklá mimo staroorientální a středoevropský rámec.

